

Toespraak in de Amsterdamse Studentenekkklesia op 16 mei 2010
door Alex van Heusden

De erfzonde

Lezing uit Psalm 51 vrij

Schrob het vuil van mij af.

Ik heb gedaan
wat van kwaad tot erger gaat.

Ik ben niet in zonde verwekt
rotte vrucht van de schoot van mijn moeder
ik ben aangestoken door verrotting
ik heb de doodzieke plekken opgezocht
en mij laten besmetten.
Het is niet af te wassen, het is
onder mijn huid gaan zitten
in mijn hersenpan gekropen -
opereer me.

'Bij U is vergeving'
staat geschreven.

*

Wees mij genadig, Gij die genade zijt.
Bedek mijn zonden, was mij schoon
en ik zal worden wit als sneeuw.

Lezing uit het boek In den beginne
Genesis 3 vers 1-15

De slang was listiger dan alle dieren levend in het wild
die JHWH God gemaakt had.

Hij sprak tot de vrouw:

Heeft God niet gesproken:

'Jullie mogen niet eten van alle bomen in de tuin'?

De vrouw sprak tot de slang:

De vruchten van de bomen in de tuin mogen wij eten,
maar over de vruchten van de boom die midden in de tuin staat,
heeft God gezegd:

'Daarvan mogen jullie niet eten,
die mag je niet aanraken zelfs,
of je zult sterven.'

De slang sprak tot de vrouw:

Sterven? Sterven zullen jullie niet,
maar God weet:

op de dag dat jullie eten van die boom
gaan jullie ogen open

en word je als goden
wetend wat goed en kwaad is.

Toen zag de vrouw
dat de boom goed was om van te eten,
een lust voor het oog was die boom,
begeerlijk was die boom - ze zou tot inzicht komen...
Zij nam een van zijn vruchten en at,
en gaf hem ook aan haar man naast haar,
hij at -
toen gingen de twee de ogen open
en zij wisten zij waren naakt.
Zij regen vijgenbladeren aaneen
en maakten schorten.

Zij hoorden de stem van JHWH God
die door de tuin ging op de adem van de dag.
De mens en zijn vrouw verstopten zich
weg van het aangezicht van JHWH God
tussen de bomen van de tuin.

JHWH God riep de mens en sprak tot hem:

Waar ben je?

Hij sprak:

Ik hoorde jouw stem in de tuin
en werd bang omdat ik naakt ben -
ik verstopte mij.

Hij sprak:

Wie heeft je verteld dat je naakt bent?
Heb je gegeten van de boom
waarvan ik jou geboden heb niet te eten?

De mens sprak:

De vrouw die jij mij gaf naast mij,
die gaf mij van de boom en ik at.

JHWH God sprak tot de vrouw:

Wat heb je gedaan?

De vrouw sprak:

De slang heeft mij verleid en ik at.

JHWH God sprak tot de slang:

Omdat jij dit gedaan hebt:

vervloekt jij

onder alle tamme dieren,

onder alle wilde dieren in het veld.

Op je buik zul je gaan,

stof zul je eten alle dagen van je leven.

Vijandschap stel ik tussen jou en de vrouw,

tussen jouw nageslacht en het hare -

zij splijten jouw kop,

jij bijt in hun hielen.

Toespraak

De slang is 'listiger dan alle dieren levend in het wild'. Aan de slang worden in de mythologische verhalen van verschillende culturen allerlei eigenschappen toegekend. Omdat hij zijn huid telkens vernieuwt, zou hij kennis hebben van het geheim des levens. Zijn gif vormt een dodelijke bedreiging, maar gekronkeld om de staf van Asklepios (Griekse mythe), brengt de slang genezing. Hij is een draak in de afgrond, maar ook een bliksemflits van omhoog. Het oude Israël kende de slang als een god van de Kanaänieten.

In het tuinverhaal wordt de slang bij zijn entree onmiddellijk ontmaskerd: hij is een maaksel, als alle dieren van het veld. Zoals in de hele bijbel alle goden maaksels of bedenkels zijn, broos en vergankelijk.

De slang spreekt tot de vrouw. Waarom tot haar? Aan het einde van het verhaal ontvangt de vrouw de naam Chawwa (Eva) en die naam wordt als volgt verklaard: 'van alle levenden is zij de moeder' (Genesis 3:20). De slang met zijn kennis van het levensgeheim en de vrouw hebben dus iets met elkaar gemeen. Nu spreekt de slang in de vrouw ook de man aan en zo de hele mensheid - ook wij, hier en nu, worden aangesproken. Maar tegelijk functioneert de slang als een splijtzwam door zich alleen tot de vrouw te richten. Zijn beginsel luidt: verdeel en heers.

Dan begint de intrige. De slang zegt: 'Heeft God niet gesproken: "Jullie mogen niet eten van alle bomen in de tuin"?' Dat wil zeggen: er is in de tuin geen boom waar jullie van mogen eten.

De slang heeft het over 'god' - in het Hebreeuws: *elohiem*. Alle goden zijn *elohiem*. De slang vermijdt de naam te noemen van de God die in het tuinverhaal een hoofdrol vervult: JHWH, Adonai. Van die god wil hij niets weten. Met de slang komt de godenwereld, het *pantheon* van de slang het verhaal binnen.

Wat de slang zegt tot de vrouw, is niet waar. Het is de strategie van de slang de woorden van JHWH God te verdraaien. Van alle bomen in de tuin mogen de mensen eten, op een na: de boom der kennis van wat goed en kwaad is. Deze boom symboliseert een scheidslijn die de mens niet moet overschrijden, wil hij vrijheid van leven blijven genieten. Vrijheid waaraan geen grens gesteld is, leidt tot onderworpenheid van de ene mens aan de andere. In het taaleigen van de bijbel is 'leven' zorgvuldig afgegrensde vrijheid; teugelloze, niets en niemand ontziende vrijheid is 'dood'.

Over die kennis beschikt de volwassen geworden, door ervaring gelouterde mens - meent de bijbel. In de geest van heel de bijbel moet alle kennis worden omschreven als verhelderde ervaring.

Wat de slang doet in het verhaal, is dit heldere besef vertroebelen. De slang zaait twijfel en in haar antwoord corrigeert de vrouw hem slechts ten dele. Joodse uitleggers zeggen: is iemand niet helemaal overtuigd, dan is hij of zij tenminste half overtuigd. De vrouw gaat mee met de redeneertrant van de slang. Het is hem gelukt haar te fixeren op de negatieve kant van het gebod: van één boom niet eten. De vrouw maximaliseert het gebod: niet eten, nee, zelfs niet aanraken. Dat alleen al zou de dood tot gevolg hebben.

Nu kan de slang toeslaan. Zijn woorden hebben effect gesorteerd.

Sterven? Sterven zullen jullie niet,
maar God weet:
op de dag dat jullie eten van die boom

gaan jullie ogen open
en word je als goden
wetend wat goed en kwaad is.

Zo leidt de slang de mensen om de tuin met een godsbeeld dat voorgespiegeld als het ware menselijke ideaal. Hij proclameert een god - een godenwereld - die zich geen grenzen stelt, maar handelt uit volstrekt eigenbelang. God is dan hij of zij die zich door geen gebod laat inperken. Wie zich aan elke vorm van beperking onttrekt, weet niet meer wat goed en kwaad is. De moraal van de slang is de moraal van de neoliberale vrije markt, van graaiende bankiers en geldspeculanten die profiteren van de ineensstorting van een staatshuishouding. Het eigenbelang wordt tot norm verheven van alles en niet het recht van de ander.

Hebben de beide mensen, vrouw én man, eenmaal van de boom gegeten, dan gaan hun inderdaad de ogen open: 'zij wisten zij waren naakt.' O ironie! Alles wat de slang heeft gezegd, berust op waarheid: door te eten van de boom der kennis sterven de twee niet en is kennis hun deel. Alleen, die kennis blijkt van een heel andere aard dan verwacht. Toen de mens een naaste mens als hulp tegenover zich kreeg, luidde de conclusie:

Zij waren naakt, de twee, de mens en zijn vrouw,
en zij schaamden zich niet.

Door de oorspronkelijke gemeenzaamheid tussen man en vrouw - mens en mens, vrouw en vrouw, man en man - als elkaars hulp en tegenover, op basis van gelijkwaardigheid, is een dikke streep getrokken. De ene mens vormt nu een bedreiging voor de ander. De concurrentieslag is losgebroken. Het naakte bestaan moet vanaf nu verdedigd worden. De verdeel-en-heerstactiek van de slang heeft - om in de symboliek van het verhaal te blijven - zijn vruchten afgeworpen.

Die andere hoofdrolspeler, JHWH God, betreedt na tijdelijke afwezigheid (en daarvan kon de slang profiteren) weer het toneel. Hij gaat aan de wandel. Als de twee mensen de stem van JHWH God horen, kruipen zij weg tussen de bomen van de tuin. Die stem herinnert hen immers aan het gebod dat zij hebben overtreden - en dus aan hun schuld. De mannenmens probeert zich te verontschuldigen en schuift alles op de vrouwenmens. De vrouw op haar beurt zegt door de slang te zijn verlost.

Daarop wordt de slang vervloekt en tot vijand verklaard van de vrouw en haar nageslacht: 'Op je buik zul je gaan.' De slang ging dus rechtop, tot dan toe, op pootjes waarschijnlijk. *Slang, je liep op je achterste benen. Nu kruip je.* De slang, kruipend over de grond, tussen de planten en struiken, goddeels onzichtbaar, vormt een dodelijke bedreiging voor mensen. Onverwacht kan hij toeslaan: *Jij bijt in hun hielen.*

En de vrouw? Voortaan draagt zij het levensgeheim met zich mee doordat zij kinderen zal baren, zij het niet zonder pijn en moeite. Deze rol als voortbrengster van leven heeft wel als keerzijde dat de vrouw niet meer evenwaardig is aan de man:

Zwoegend zul je kinderen baren.
Je man, jij zult hem begeren,
maar hij zal over je heersen.

Wat hier de lezer wordt voorgehouden, is gewone menselijke bestaanservaring. Kijk om je heen, dan zie je het. Partnerschap tussen mensen, tussen man en vrouw, op basis van gelijkwaardigheid was allerm minst vanzelfsprekend in de wereld van het oude Nabije Oosten, waar dit verhaal vandaan komt, en is dat nog altijd niet in de oosterse en westerse wereld van vandaag. Het is het oude en altijd weer hetzelfde liedje van de geschiedenis: de ene mens onderworpen aan de andere mens, de vrouw onderworpen aan de man. Deze oeroude, telkens terugkerende praktijk wordt in dit oorsprongsverhaal over de mens in de tuin aan het licht gebracht én onder kritiek gesteld. Zo is het oorspronkelijk niet bedoeld en zo hoeft het niet te zijn. De man heersend over de vrouw, de ene mens de andere mens onderwerpend, is geen beschikking van de natuur, geen natuurwet.

Christelijke theologie sinds kerkvader Augustinus, vijfde eeuw, leidt uit dit verhaal, dat wordt gelezen als een historische gebeurtenis, de leer van de erfzonde af. Het woord 'erfzonde' roept van alles op. Gevoelens van onmacht, dat je nooit het goede zult doen en daarom ook maar niet proberen moet. Zoals de Heidelbergse Catechismus ons voorhoudt, dat de mens 'geneigd is tot alle kwaad en niet in staat tot enig goed'. Je bent in staat van zonde, los van de daden die je stelt. Het was al mis met je toen je werd ontvangen in de schoot van je moeder - een erfenis die zou teruggaan op de eerste mens, uit wie wij allen zijn geboren - wij, 'kinderen van Adam'.

Zo functioneert dat woord 'erfzonde': als doem, als noodlot. En het speelt in op het sentiment van een verloren jeugd, een verloren paradijs: *Paridise Lost*. Daar zou je moeten zijn, je verlangt ernaar, maar je bent er niet.

Heel de westerse cultuur is van dit sentiment doortrokken. Lees Milton en Rilke, de poëzie van het verlangen, de heimweeliteratuur. Dit sentiment ontspringt onvrede met het bestaande, maar ook aan twijfel over de mogelijkheid van een omkeer ten goede. Voor die twijfel is reden genoeg. Een mensheid die Auschwitz, de Shoah op zijn geweten heeft, kan toch geen paradijs scheppen? Het zou al heel wat zijn als we, om met Jacques Presser te spreken, 'waakzaam kunnen blijven tegenover die onpeilbare afgronden in ons allen, waaruit zulk kwaad heeft kunnen omhoog komen'.

Er valt dus wel iets te zeggen voor het woord 'erfzonde'. Wij allen zijn geboren in een wereld die behalve mooi, ook lelijk en zelfs verschrikkelijk is. Duisternis is de ijzeren wet van deze wereld. Hoe mensen over de kling worden gejaagd, verdwijnen in massagraven, hun namen uitgewist. En dat gebeurt niet toevallig, niet noodlottig, daar zit systeem in. Wij mensen zijn gevangen in structuren, in de zuigkracht van een systeem. En dat doet zijn werk van geslacht op geslacht. Zoals wij hoorden, Psalm 51, vrij:

Ik ben aangestoken door verrotting
ik heb de doodzieke plekken opgezocht
en mij laten besmetten.
Het is niet af te wassen, het is
onder mijn huid gaan zitten
in mijn hersenpan gekropen.

Als dat erfzonde is - ja. Maar niet erfzonde als: jij mens, enkel omdat je mens bent, deug je niet; je bent in zonde verwekt en geboren. En ook de seksuele daad waardoor je verwekt bent, is zondig - daarin is bij uitstek de zonde zichtbaar, daarin is de zonde als het ware geïmplanteerd.

Dat precies leerde kerkvader Augustinus. Hij raakte er gaandeweg van overtuigd dat seksuele begeerte de bron is van alle zonde. Waarom? Dat is een onderwerp voor een leerhuis, komend jaar, in de Nieuwe Liefde. Voor het Jongerenleerhuis? Ook prima.

Dit gedachtegoed, waarin een rechtstreeks verband wordt gelegd tussen seksuele begeerte en zonde, is van niet te onderschatten invloed geweest op de ontwikkeling van de westerse cultuur, tot in de Reformatie - de Heidelbergse Catechismus. Velen onder ons hebben daar het nodige van meegekregen. En over het algemeen vinden we dat niet leuk - niet gezond.

We zijn mensen. We zijn ons lichaam, vastgeklonken aan de aarde, met alle faculteiten waarmee het is toegerust: ons denken, dromen, verlangen, spreken, tasten, ons begeren. We raken aan anderen, aan elkaar - liefst zonder angst en zonder schaamte, elkaar tot zegen.

Zeg 'amen'. Zo moge het zijn.